

Received/ Makale Geliş 10.07.2023
Published / Yayınlanma 30.09.2023
Volume/ Cilt (Issue/ Sayı) 7 (34)
ss / pp 1026-1035

10.5281/zenodo.8404766
Araştırma Makalesi
ISSN: 2687-5640
Mail: editor@pejoss.com

Abdussamed Yıldız

<https://orcid.org/0000-0002-9727-0239>

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

İmam Mâtürîdî ve Zemahşerî'nin Müminlere Yönelik İlâhî Azap Uyarılarına Dair Yorumlarının Karşılaştırılması

Comparison of the Comments of Imam Maturidi and Zamakhshari on Warnings of Divine Punishment to Believers

ÖZET

İmam Mâtürîdî Ehl-i Sünnet kelâmının önde gelen isimlerindedir. Zemahşerî ise Mu'tezile mezhebinin son dönem savunucularından olup ekol içerisinde önemli bir isimdir. Hak eden kişilerin Yüce Allah tarafından ilâhî adalet gereği cezalandırılacağı Kur'an'da bildirilen bir esastır. Bu cezalandırma çoğunlukla kâfir, müşrik, münafik gibi inanç yapılarını benimsemiş gruplara yönelik olmuştur. Fakat bazı ayetlerde de müminlerin hem dünya hem de ahiret hayatına yönelik ilâhî cezalandırma ile uyarıldığı görülmektedir. Burada inanç yapısı değil yapılan eylemler üzerinden uyarı yapılmaktadır. İman-amel ilişkisi bağlamında kasten birini öldürmek, gruplara ayrılarak bölünmek, Allah'ın peygamberine yönelik saygıda kusur etmek, Allah yolunda mücadele etmekten kaçınmak, namuslu bir kadına iftira atmak, yalan yere yemin etmek ve Allah'ın koyduğu sınırları aşarak sosyal hayatta usulsüz iş yapmak gibi konular İmam Mâtürîdî ve Zemahşerî tarafından kabul ettikleri teolojik düşünce çerçevesinde yorumlanmıştır. Burada her iki müellifin görüşleri farklılık ve benzerlik açısından ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmam Mâtürîdî, Zemahşerî, İlâhî Azap, Müminler.

ABSTRACT

Imam Maturidi is one of the leading names of Ahl as-Sunnah. Zemahşerî is one of the last defenders of the Mu'tazila sect and is an important name in the school. It is a principle revealed in the Qur'an that those who deserve it will be punished by Almighty Allah in accordance with divine justice. This punishment was mostly directed towards groups that adopted belief structures such as infidels, polytheists and hypocrites. However, in some verses, it is seen that believers are warned by divine punishment for both worldly and hereafter life. Here, warnings are made based on the actions taken, not the belief structure. In the context of faith-deed relationship, deliberately killing someone, dividing into groups, failing to respect Allah's prophet, avoiding fighting in the way of Allah, slandering an honest woman, swearing falsely, and doing wrong in social life by exceeding the limits set by Allah. Topics such as these were interpreted by Imam Maturidi and Zamakhshari within the framework of the theological thought they accepted. Here, the views of both authors are discussed in terms of difference and similarity.

Keywords: Imam Maturidi, Zamakhshari, divine torment, believers.

1. GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'de birey ve toplumların azaba uğraması hakkında yer alan ayetler incelendiğinde çoğunlukla inançla ilgili sebeplerin etken olduğu görülmektedir. Ancak bazı tutum ve davranışların da ilâhî azap ile ilintili olduğu ayetlerde mevcuttur. Bu makalenin amacı müminlerin konu edildiği ayetlerde yer alan ilâhî azap uyarılarının İmam Mâtürîdî ve Zemahşerî tarafından nasıl ele alındığının tespit edilmesidir. İslam düşünce tarihinde, benimsenmiş olan mezhebi kimlik doğrultusunda ilâhî mesajların yorumlandığı bilinen bir durumdur. Mâtürîdî'ye mezhebinin temel kaynaklarından olan *Te'vilâtü'l-Kur'an* ile Kur'an'ın Mu'tezilî yorumunun başta gelen örneği *el-Keşşaf* eserinde yer alan müminlere yönelik ilâhî azap uyarılarının iki farklı mezhebin temsilcisi tarafından nasıl değerlendirildiğinin karşılaştırması yapılacaktır. Öncelikle her iki müellifin büyük günah işleyen kişi hakkında sahip oldukları kanaatleri aktarmak gerekir. İmam Mâtürîdî'ye göre kişiyi büyük günah işlemeye yönelten şey aşağı duyguların baskısı, gaflet, şiddetli öfke, taraf tutma yahut emir ve yasak koyan zatı hafife almaksızın tövbe edildiğinde bağışlanacak olma umududur. Böyle bir kimse Allah'ın rahmetinden uzak değildir ve iman vasfını taşımayı sürdürmektedir (Mâtürîdî, 2019: 628-630). Zemahşerî ise iman; itikat, ikrar ve ameldir.”(Zemahşerî, 2016: C.I, 1136-1137) diyerek iman-amel birlikteliğine verdiği önemi vurgulamıştır. Doğru yoldan çıkmayı da “fisk” olarak niteleyen Zemahşerî, büyük günah işleyerek Allah'ın emrinden çıkan kişiyi “fâsık” olarak adlandırmıştır. Böyle

bir kimse mümin ile kafir arasında bir konumda (el-menzile beyne'l-menzileteyn) yer almaktadır. Ayrıca asi ve inatçı kafirlerde fâsik olarak adlandırılmaktadır (Zemahşerî, 2016: C. I, 326-327). Her iki müellifin iman-amel meselesinde benimsemiş olduğu kanaat, müminleri hedef alan ayetlerde yapılan azap uyarılarında da kendisini göstermektedir.

2. MÜMİNLERE YÖNELİK İLÂHÎ AZAP UYARILARI

Allah'ın varlığına ve birliğine inanmış ve O'nun peygamberinin tebliğ ettiği ilkeleri kabul etmiş olan müminler hakkında da azapla uyarılma Kur'an'da bildirilen bir husus olmuştur. Ancak ilgili ayetlerde yapılan uyarılar, önceki kavimlerin şirk, inkarcılık, zulüm ve bozgunculuk gibi sebeplerle uğramış oldukları azaptan farklıdır. Geçmişte yer alan inkârcı toplulukların çoğunlukla inanç ile ilgili hususlarda ikaz edilmiş olmalarına rağmen Allah'ın elçileri tarafından yapılan helâke uğrama, ilâhî cezaya çarptırılma uyarılarına aldırış etmeden inkârda ısrar etmeleri sebebiyle ilâhî azaba uğradıkları bildirilmektedir. Müminlerin azap ile tehdit edildiği ayetlerde ise Allah'ın koyduğu sınırları aşmamaları ve amelî hususlarda dikkatli olmaları konusunda uyarılmış oldukları görülmektedir. Nitekim *“Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.”* (Enfâl 8/33) ayeti bu noktaya işaret etmektedir. İmam Mâtürîdî bu ayetin açıklamasında Allah Rasûlü'nün toplumun arasındayken Allah'ın azap etmeyeceğini, tövbe edip dururken yani namaz kılarken veya iman ederken de ilâhî bir ceza göndermeyeceğini İbn Abbas'tan rivayet ederek belirtmiştir. Allah'ın peygamberi aralarında bulundukça ve içlerinde imanlı kimseler oldukça Allah dünyada kimseye topluca azap etmeyecektir. Fakat müminler hakkında Allah Teala köklerini kazıyarak topluca helâk biçiminde geçmiş ümmetlerde olduğu gibi tamamen yok etme şeklinde azap etmese de savaş ve cihat aracılığıyla azap edebilir. (Mâtürîdî, 2019: C. VI, 226). Zemahşerî'de bu ayet bağlamında iman edip Allah'tan bağışlanma talebinde bulunmayan Mekkeli müşriklerin, Allah'ın elçisi aralarında iken köklerini kurutmak biçiminde helâke uğramayacakları fakat onun ayrılmasından sonra ilâhî azabın gelebileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in Medine'ye göç etmesinin ardından hicret edemeyip geride kalan ve istiğfar etmeyi sürdüren gariban Müslümanların onların aralarında hayat sürmeleri sebebiyle Allah'ın azap etmeyeceği yorumunu da ifade etmiştir (Zemahşerî, 2016: C.II, 1126-1129).

Müminlere yönelik bildirilen ilâhî azap ile uyarma konularının bazıları şunlardır.

2.1. Kasıtlı Olarak Bir Mümini Öldürme

Allah Teala'nın sıfatlarından pay vererek donattığı ve yeryüzünde halife olarak var etmiş olduğu insan aynı zamanda kâinatın yaratılış sebebi olarak görülmektedir. Kur'an'da yer alan *“Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi”* (Ahzâb 33/72) ilâhî beyanı göstermektedir ki Allah tarafından belirlenip insan tarafından kendi hür iradesi ile kabullenilen bu emanet, insanın özgür iradesi ile ifa etmesi gereken vazifelerin bir toplamı, insan olmanın gereği olarak sorumluluğudur (Aydın, 2012:175).

Kur'an-ı Kerim'in bizlere sunduğu temel ilkelerden biri de şüphesiz insan hayatının korunmasıdır. Haklı bir neden olmadıktan sonra Allah'ın dokunulmaz kıldığı bir cana kıyılmaması (İsrâ 17/33), kasıtlı olarak mümin bir kimsenin başka bir mümini öldürmeye hakkının bulunmaması (Nisâ 4/92), Kur'an'da bildirilen temel ilkelerdendir. Bu bağlamda haksız yere kasıtlı olarak bir cana kıymak helâk edici kebâir türü günahlardandır (Türkgülü, 2000:71). Nisâ suresinde bir mümini yanlışlıkla öldürmenin karşılığı olarak köle azat etme, diyet ödeme gibi sorumluluklar (Nisâ 4/92) belirtildikten sonra *“Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır”* (Nisâ 4/93) şeklinde kasten bir cana kıymanın Allah'ın gazabına ve lanetine uğrama, büyük ve şiddetli bir azaba çarptırılma suretinde cezalandırılmasından bahsedilmektedir.

İmam Mâtürîdî bahsi geçen ayeti izah ederken kasten bir mümini öldürme ve cehennemde cezalandırılma ifadesini üç şekilde yorumlamıştır. Birincisi kasten cana kıyan bir kişinin kısas olarak öldürüleceğini anlayınca İslam dinini terk edip düşman ülkesine katılmasına binaen bu ayetin inmiş olabileceğini söylemiştir. Bu kimsenin durumu namazı kılmayan, zekâtı vermeyen, günahlara dalıp ahireti inkâr eden kimselerin, nefislerine ağır gelmesi, külfet ve meşguliyet oluşturması gibi sebepler öne sürmesi türündendir (Müddessir, 74/43-46). Kasıtlı olarak cana kıyan kişi de bu günah neticesinde hakkında uygulanacak olan yaptırımdan kaçabilmek adına dinini terk edip cehennemden sonsuz azabına uğrayacaklardan olmuştur. İkinci yorum; sehven yahut bilmeyerek değil de kasıtlı olarak dininden ötürü sırf inançlı bir kimseyi öldürmek şeklindedir. Böyle bir durum ise küfrü gerektirir. Tövbe

edilmediği taktirde zikredilen azap tehdidi bu kimse için geçerlidir. Son olarak ise kasten birini öldürmenin cezası cehennem azabına uğramaktır. Ancak Yüce Allah lütufta bulunarak bu günahkâr kişiyi bağışlayabilir. Şayet katilin günahlarına denk olacak kadar sevapları da varsa yine Allah'ın lütfu keremi ile günahlar hasenata çevrilebilir. Mâtürîdî bu yorumunu desteklemek adına “*Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir*” (Furkan 25/68-70)¹ ayetini delil olarak öne sürmektedir. Bunun ardından ilgili ayetin Müslüman bir kimseyi sahip olduğu dinî inanç sebebiyle değil, nefsanî arzuların baskın gelmesiyle öldüren katil hakkında olduğunu belirterek öldürme eylemini gerçekleştiren kişinin ebedî cehennem azabına maruz kalmasının uzak bir ihtimal olduğunu belirtmiştir. Bu ayet böylesi bir günah işlemiş kişi hakkında iman sıfatının kalkacağını ve Allah'tan rahmet ümidini iptal etmemektedir. İmam Mâtürîdî yine bu ayette yer alan “*cezası içinde ebedî kalmak üzere cehennemdir*” cümlesi hakkında İbn Abbas'ın; cehennem Allah'ın cezasıdır, dilerse azap eder, dilerse bağışlar sözlerini aktararak kendi görüşünü desteklemektedir. Büyük günah sahibinin cehennemde ebedî olarak cezalandırılacağı görüşünü benimseyen Mu'tezile'ye bu ifadelerle tenkitte bulunmuştur (Mâtürîdî: 2019: C. III, 367-368).

Zemahşerî bu ayetin yorumunda müminin katilinin tövbe etmeksizin affedilebileceğini ve tövbe etmeyen büyük günah sahibinin cehennemde kalmayacağını savunan Ehl-i Sünnet'e yönelik sert eleştirilerde bulunmaktadır. O da İbn Abbas'tan nakilde bulunarak “*katilin tövbesinin söz konusu olmadığını*” dile getirmiş olduğunu ifade ettikten sonra müminin katilinin tövbe etmeksizin bağışlanacağını kabul eden topluluğun halini hayret verici bir durum olarak dile getirmektedir. “*Kur'an'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?*” (Muhammed 47/24) ayetine atıfta bulunarak bu düşünceyi benimseyen kimseleri Kur'an'ı iyice düşünmemek ve kalplerinde kilit olmakla nitelemektedir. Ona göre dikkatli olmak ve tedbiri elden bırakmamak gereken yanlışlıkla birinin ölümüne sebep olmak gibi bir meselede Allah Teala tövbeyi şart koşarak, katilin tövbe etmeksizin bağışlanabileceğini düşünmeye yönelik ümitleri iptal etmiştir. Bu açıklamaların ardından Zemahşerî büyük günah işleyen kişinin tövbe etmediği takdirde ebedî olmak üzere cehennem azabına uğrayacağına delil var mıdır? sorusunu da açık bir delil olduğunu ifade ederek yanıtlamaktadır. Ona göre ayette bulunan “*kim öldürürse*” ifadesi Müslüman yahut kafir, tövbe eden veya etmeyen bütün katilleri kapsamaktadır. Fakat tövbe edenlerin başka naklî delillerin delaletiyle bu kapsamın dışında olacağını ifade ederek bu meseleye dair görüşlerini İmam Mâtürîdî ve diğer Sünnî alimlerden farklı olarak ortaya koymaktadır (Zemahşerî, 2016: C. VI, 232-233).

2.2. Ayrılığa Düşme (Tefrika, İhtilaf)

Müminlere yönelik azap uyarısının yer aldığı konulardan biri de Müslümanların bölünüp parçalanması, gruplara ayrılmasıdır. İslam öncesi Cahiliye döneminde insanlar arasında pek çok sorun mevcuttu. Kin, nefret ve savaşın eksik olmadığı bir toplum yapısı hakimdi. Yüce Allah İslam dini ile bu insanların birbirlerine karşı sevgi ve bağlılık kurmalarını sağladı. Evs ve Hazreç kabilelerinin konu edildiği rivayet edilen ayette müminlerin bölünüp parçalanmadan Allah'ın ipine sınımsız tutunması, İslamiyet ile sona erdirilmiş ve Hz. Peygamber ile düzeltilmiş düşmanlıklardan uzak durması (Zemahşerî, 2016: C. I, 1022-1023) bizlere bildirilmektedir. Bu ihtar ve ikazın ardından müminlerin, geçmişte parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmamaları istenmekte, aksi halde büyük bir azaba uğrayacaklarına dikkat çekilmektedir. “*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır*” (Âl-i İmrân 3/105). İmam Mâtürîdî bu ayette bildirilen “*parçalanıp ayrılığa düşenler*” ifadesiyle belirtilen kimseleri, Allah tarafından açılan ve O'nun gönderdiği peygamber tarafından gösterilen yoldan ayrılıp şeytanın yolunu tutanlar olarak açıklamıştır. Zira bu kimseler çeşitli bidatler çıkarmışlar ve dinlerini hevâlarına uydurmuşlardır. “*İşte onlar için büyük bir azap vardır*” anlamındaki cümle ise En'âm 6/153. ayette zikredildiği üzere Allah'ın belirlediği yolun dışında başka yollar edinenler içindir (Mâtürîdî, 2019: C. II, 425). En'am 151-153. ayetlerde inanç ve sosyal hayata dair dinin temel ilkelerini oluşturan on temel kural bildirilmektedir (Okuyan, 2022: 363). İmam Mâtürîdî bu ilkelerin muhkem ayetlerle bildirilmiş olup hiçbir ilâhî kitapta neshedilmediğini vurgulayarak bütün insanlığı kapsadığını ifade etmiştir (Mâtürîdî, 2019: C. V, 279). İşte bu sebeple bildirilen temel ilkelerden ayrılarak tefrika ve ihtilafa düşüldüğü takdirde Allah'ın azap tehdidi ile karşı karşıya kalmak mümkündür.

¹“*Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır. Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapmanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.*” el-Furkân 25/68-70.

Tefrika ve ihtilafa düşmek sebebiyle müminlere yönelik bildirilen azap tehdidi hakkında Zemahşerî, “kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp anlaşmazlığa düşenlerin” Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kimselerin “ümmetin bid‘atçıları” olarak nitelediği Müşebbihe, Mücbire, Haşviyye vb. fırkaların da olabileceğini ifade etmiştir. “*Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin karardığı gün*” (Âl-i İmrân 3/106) (kıyamet günü) bu azabın gerçekleşeceğini söyleyerek azap tehdidini yorumlamıştır (Zemahşerî: 2016, C. I, 1028-1029). İmam Mâtürîdî bu ayetin muhatabını dinin temel ilkelerinden uzaklaşıp heva ve heveslerine uyan kimseler olarak izah etmekte iken Zemahşerî daha keskin bir dil ile Müslümanların içinden neşet etmiş fırkaları hedef almıştır. Bu noktada Zemahşerî’nin eserinin muhtelif yerlerinde Mücbire ile Ehl-i Sünnet’i kast etmiş olduğunu da ifade etmeliyiz.

2.3. Hz. Peygambere Saygı ve Hürmet

Kur’an-ı Kerim’de bahsi geçen konulardan biri de müminlerin Allah’ın elçisine karşı takındıkları tutum ve davranışlardır. Allah’ın elçisi müminleri “hayat verecek bir şeye” yani dine ve şeriata dair hususlara, kafirlere karşı cihada (Zemahşerî: 2016, C. II, 1112-1113), dünya hayatında iyi hatırlanma, şeref ve övgüye mazhar olma, ahirette de ebedî ve nimet içinde bir hayatı elde etmek (Mâtürîdî, 2019: C. VI, 212) adına çağırdığında müminlerin davet edilen şeylere icabet etmesi istenir (Enfâl 8/24). Bir başka ayet grubunda müminler, sözleriyle ve davranışlarıyla Allah’ın elçisinin önüne geçmekten men edilmişlerdir. Allah’a itaatsizlikten kaçınmaları, seslerini Allah’ın Elçisinin sesinin üstüne çıkarmadan ve kendi aralarında birbirlerine yüksek sesle hitap ettikleri gibi yapmayıp Allah’ın peygamberine yüksek sesle konuşmadan iletişim sağlamaları istenmiştir (Hucurât 49/1-2). Farklı bir ayette ise müminler günah işleme, haksızlık etme ve Allah’ın Elçisine karşı gelme üzerine gizli konuşmalar yapmaktan men edilmişlerdir (Mücâdele 58/9). Kur’an’da yer alan bu ikazların yanı sıra Nûr Suresi’nde bulunan bir ayet bu konu hakkında müminleri ilâhî azap ile uyarmaktadır. “*Resulün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin. Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir. Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!*” (Nûr 24/63). Ayette belirtilen bir belaya yahut azaba uğramanın sebebi olarak vurgulanan “Resulün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin.” cümlesi hakkında İmam Mâtürîdî iki yoruma yer vermiştir. Birincisi; birbirinizi çağırdığınızda bazen icabet eder bazen de karşılık vermezsiniz. Ancak peygamberin çağrısı böyle değildir. Allah’ın elçisinin yapmış olduğu her çağrıya icabet etmek mümin olmanın gereğidir. İkinci yorum ise; Hz. Peygamber’e seslenirken birbirinize çağırdığınız gibi “ey filan!” diye seslenmemek gerekir. Ona seslenirken peygamber olduğuna inanmış olmanın göstergesi olarak “Yâ Resulallah! Yâ Nebiyyallah!” şeklinde hitap etmek gerekir. Allah’ın elçisi çağrı ve icabette sıradan insanlar gibi olmamalı, ona özel hürmet ve saygı inananlar tarafından gösterilmelidir. “Onun emrine aykırı davrananlar” iki türlü azap ile tehdit edilmektedir. “Fitne” kavramıyla belirtilen ilk ceza türü İmam Mâtürîdî’ye göre inkârcılık anlamına gelebileceği gibi dünya hayatına yönelik bir ceza olarak savaş ve işkence de olabileceğini söylemiştir. İkinci olarak ifade edilen can yakıcı azap ise uhrevî bir cezadır ve korkulması gereken bir son olarak bildirilmektedir (Mâtürîdî, 2019: C. X, 242-243).

Bahsi geçen ayet doğrultusunda Zemahşerî’de Hz. Peygambere karşı gereken saygının gösterilmesi bağlamında Allah’ın peygamberinin yanında toplanmayı ve sonrasında onun yanından ayrılmayı herhangi bir davet gibi değerlendirmeyip, onun daveti ve müsaadesi olmadan toplanmamak ve ayrılmamak gerektiğini ifade eder. Yine Allah’ın peygamberine seslenirken ebeveynler tarafından verilen isimlerle çağırarak “Ey Allah’ın peygamberi! Ey Allah’ın elçisi!” şeklinde hitap etmek gerektiğini vurgular. Fitne kavramını dünyevi bir eziyet olarak niteleyip “öldürülme, depres ve korkunç haller, zalim bir sultanın idaresinde yaşamak” gibi manaları içerdiğini belirtmiştir. Azab-ı elim ise Zemahşerî’ye göre ahirette gerçekleşecek can yakıcı bir azap olarak tedbir alınması gereken bir durumdur (Zemahşerî: 2016, C. IV, 802-805). Her iki müellifin yapmış oldukları bu yorumlardan hareketle Hz. Peygamberin çağrısına icabet etmemek yahut emirlerine muhalif hareket etmek hem dünyada hem de ahirette ilâhî azabı gerektiren bir durum hükmündedir.

2.4. Allah Yolunda Seferber Olmak (Cihat)

Terim olarak “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek”(Özel, 1993: 527) anlamına gelen cihat kavramı müminlerin sorumluluk alanında yer alan bir ameldir. Müslümanların Rumlara karşı savaşmaya teşvik edildiği Tebük Seferi hakkında inen Tevbe 9/38-39. ayetlerde müminlerin ilâhî azap ile tehdit edilmiş olduğunu görmekteyiz.

Ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda seferber olun” denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır. Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O’na zerrece zarar veremezsiniz. Allah’ın her şeye gücü yeter. (Tevbe 9/38-39).

Ayetlerde müminlere yönelik bir emir olarak bildirilen “Allah yolunda seferber olun” emrinin maksadı Tebük gazvesidir. Zemaşerî bu seferin söz konusu olduğu dönemi Müslümanların kıtlık ve yokluk ile karşı karşıya kaldığı bir dönem olarak aktarmaktadır. Bununla birlikte seferde gidilecek yolun zor ve uzun olması, düşmanın sayı itibarıyla çok fazla olması gibi etkenler müminlere zor gelmişti. Yine rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber önceki seferlerde harekât istikametini saklı tutarken Tebük seferinde bu zor şartlara binaen hazırlıkların tamamlanabilmesi adına önceden ilan etmişti. Cihat emrine uymak Mu‘tezile’nin temel ilkelerinden olan emri bi’l-ma‘rûf ve nehyi ani’l-münker vazifesini yerine getirmekle de alakalıdır. Zemaşerî bu düşüncesini Bakara 2/207. ayette geçen “kendisini feda eder” cümlesinin yorumunda vurgulamaktadır. Bu ifadeye yaptığı izah; benliğini Allah yolunda cihada adanmak, öldürülünceye kadar ma‘rufu emredip, münkerden sakındırmak şeklindedir (Zemaşerî, 2016: C. I, 674-675). Sefer emrinden kaçınanlar için çok büyük bir ilâhî hışım olduğunu belirten Zemaşerî, bu azabın hem dünyada hem de ahirette olabileceğini ifade etmiştir. İnsanların sefer emri karşısında adeta yere çakılıp ağır ağır hareket etmeleri, dinin galip olup başarıya ulaşmasına herhangi bir zarar vermeyecektir. Dinin muzaffer olmasında Allah’ın onlara bir ihtiyacı da yoktur. Allah onları helak edip yerlerine itaatkâr ve daha hayırlı bir kavim getirebilecek kudrete sahiptir (Zemaşerî, 2016: C. III, 82-83).

Seferden geri durmak sebebiyle ilâhî azap tehdidinin yer aldığı bu ayete İmam Mâtürîdî, yere çakılıp kalmakla ağırdan alarak hareket etme şeklinde takındıkları tavır sebebiyle müminlerin kınanması manasını vermektedir. Bu ayette toplanıp seferber olmayan kimselerin münafıklar ve müminler halinde iki grup olabileceğini belirten Mâtürîdî, şayet kastedilen münafıklar ise durumun açık olduğunu belirtmektedir. Münafıklara yönelik uygulanacak azap ne ise onları bulacaktır. Fakat kastedilen kişiler müminler ise onların başına nasıl bir azap geleceği açıkça belirtilmemiştir. Beyan edilen azap tehdidi hakkında Mâtürîdî, bazılarına göre seferber olup Allah yolunda savaşa çıkmama hususunda Allah’ın şiddetli bir ikazda bulunduğunu belirtmiştir. Tıpkı Bedir Savaşı esnasında geriye dönmek isteyenlere yönelik Allah’ın gazabına uğrayıp cehenneme atılmak şeklinde yapılan uyarı gibi (Enfâl 8/16). İmam Mâtürîdî bunun devamında müminlere yöneltilen şiddetli tehdidin üç sebebinden bahsetmiştir. Birincisi: müminlerin mazerete binaen savaştan geri durmaları münafıkların da çekimser olmaları için bir mazeret oluşturur. İkincisi: Böyle bir durumda kafirler müminlere yönelik bir delil öne sürer ve şöyle söyleyebilirler; bize ahireti üstün gösterip kendileri bundan kaçıp yüz çeviriyorlar. Üçüncüsü de: Geri duran şahıslar sebebiyle müminler sayıca azalır ve kuvvetleri zayıflar (Mâtürîdî, 2019: C. VI, 382-383). Mâtürîdî işte bu sebeplerden dolayı müminlere yönelik ilâhî azap tehdidi yapıldığını belirtmektedir.

Zemaşerî’nin helâk etmek şeklinde yorumladığı “yerinize başka bir topluluk getirir” ifadesi hakkında İmam Mâtürîdî, kökünü kazımak anlamına gelen helâk edip yok etme yorumunu yapmamaktadır. Mevcut topluluğun yerine Bedir, Huneyn ve Ahzâp savaşlarındaki gibi meleklerin getirilmesi, Mekke halkının önceki toplulukların yerine geldiği gibi Mekkelilerin yerine de Allah’ın peygamberine yardımcı olan başka bir topluluğun getirilmesi yahut mevcut topluluğun haricinde farklı bir halkın var edilmesi gibi üç farklı seçeneğin mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu görüşleri aktardıktan sonra bir sonraki ayete atıfta bulunarak² tercih ettiği görüşün belirttiği ilk yorum olduğunu ifade etmiştir (Mâtürîdî, 2019: C. VI, 384). Bu başlık altında da Zemaşerî’nin hata işleyen kişiler mümin sıfatını taşıyor bile olsa helâk ile muhatap olabileceğini düşündüğünü göstermektedir. Fakat Mâtürîdî müminlere yönelik bu tür cezalandırmaya kapı aralamamaktadır.

2.5. İfk (İftira) Hadisesi

Nûr 24/11-20. ayetlerde Hz. Aişe’ye atılan iftira ve onun vahiy ile masum oluşunun bildirilmesi, iftira ile karşılaşıldığında yapılması gerekenler ve dedikodu yapmanın şiddetli azaba neden olacağı gibi meseleler anlatılmaktadır. Bahsedilen pasajın ilk ayetinde “*O iftirayı atanlar içinizden bir gruptur. Bunun sizin için kötü olduğunu sanmayın, aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yükleneyecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır*”(Nûr 24/11) buyrulmaktadır. İmam Mâtürîdî ayette yer alan “usbe” kelimesini cemaat (topluluk) olarak

² “Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim Allah ona yardım etmişti” et-Tevbe 9/40.

belirtmiş, “sizden” kelimesi hususunda ihtilaf edildiğini söylemiştir. Bazı müfessirler Hz. Aişe'nin adamları olduğunu öne sürerken bazıları da Abdullah b. Übey, Hassan b. Sabit ve diğerleri gibi münafıklar olduğunu belirtmişlerdir. Bazıları da her iki gruptan olduklarını yani hem Hz. Ebû Bekir'in tarafından hem de münafıklardan oluştuğunu dile getirmişlerdir. İmam Mâtürîdî bu yorumları aktardıktan sonra bahsi geçen iftiranın öncelikle münafıklardan zuhur ettiğini, devamında ise müminlerin dedikodu yapmak suretiyle birbirine ulaştırmaya başladığını belirtmektedir. Bunun delili de bir sonraki ayette yer alan “*Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsnü zan beslemeleri... gerekmez miydi?*” (Nûr 24/12) ifadeleridir. Bu iftira hususunda münafıklar karalama maksadını taşıırken müminler bir gaflet ve sürçme neticesinde sürece dahil olmuşlardır. Her kim iftira günahına dahil olmuşsa işledikleri günahın cezasını çekecektir. Ancak “İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır.” ifadesi iftira olayını toplum arasında başlatan, nifak üzere ölen Abdullah b. Übey b. Selûl hakkındadır (Mâtürîdî, 2019: C. X, 140-141).

Zemahşerî de ilgili ayet bağlamında “ifk” kelimesini “*söylenebilecek en büyük yalan, yapılabilecek en etkili iftira*” olarak açıkladıktan sonra “*kibrahû*” dan maksadın iftiranın büyüğü olduğunu belirtmiştir. “Günahın ağırlığını üstlenmiş kişi” ise Abdullah b. Übey'dir. Bunu da Hz. Peygamber'e yönelik beslediği derin düşmanlığından, fırsatları ganimet bilip onu lekeleyebileceğini zannettiği bir yol aradığından dolayı yapmıştır. Ayrıca iftira hadisesine karışan herkese günahının bedeli kadar pay düşecek fakat cezanın büyüğü ise kötülüğün büyüğünün sahibi olan Abdullah b. Übey'e verilecektir. Bu olay sebebiyle nazil olan on sekiz ayet neticesinde müminlerin annesi Hz. Aişe tenzih edilmiş, Allah'ın Elçisinin hane halkı temize çıkarılmış, Hz. Peygamber'in şanı yüceltilmiştir. Bununla birlikte bu meselede konuşan veya konuşulduğuna tanık olup kulaklarını kapamayan kişiler korkunç bir azapla korkutulmaktadır (Zemahşerî, 2016: C. IV, 704-705). Zemahşerî bu meseleyi peygamberlerin ismet sıfatı üzerinden de ele almaktadır. Peygamberlerin gönderiliş amacı inkârcıları doğru yola davet etmektir. Dolayısıyla peygamberlerde insanların tiksinesine sebep olabilecek hiçbir şey bulunmamalıdır. Kâfir olmak bile halk nazarında tiksiniç kabul edilmezken deyyusluk nefret ettirici şeylerin en büyüğüdür. Söz konusu iddia peygamberin sahip olduğu ismet sıfatının bir gereği olarak toplumun tiksinti duyacağı bir halin bulunmaması açısından da son derece büyük bir iftiradır (Zemahşerî, 2016: C. IV, 712-713).

İmam Mâtürîdî bahsedilen olaya karışan müminler hakkında gaflet ve sürçme sebebiyle yanıldılar diyerek meseleyi daha yumuşak bir üslup izah etmeye çalışmış, Zemahşerî ise bu sürece sebep olanın çok daha fazla olmakla birlikte dahil olan herkesin korkunç bir azap ile tehdit edildiğini ifade etmiştir. Burada şunu belirtmek gerekir ki Zemahşerî'nin Şia'ya mensup kabul edilmesine bile etki etmiş olan, Muâviye b. Ebû Süfyân ve tahkim olayında halifeliğin Hz. Ali'nin elinden alınmasında dahil olan Amr b. Âs'a yönelik eleştirilerinin yanı sıra neseplerine dair yersiz ve yaralayıcı nitelikte sözler söylediği görülmektedir (Zemahşerî, 1992: C. IV, 275-276). Kur'an'da yer alan ifk hadisesi hakkında bu hadiseye ortak olan herkesin en ağır cezaya çarptırılacaklarını vurgulayan Zemahşerî'nin sıhhati son derece şüpheli olan (Altun, 2019:34-35) bu tür rivayetleri aktarması da kendisi adına büyük bir tenakuz oluşturmaktadır.

İmam Mâtürîdî aynı surede bulunan “*Eğer dünyada ve ahirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti*” (Nûr 24/14) ayeti kapsamında Hz. Aişe'ye atılan iftiranın ardından onların günahsız olduğuna dair ayetler gönderilmesini Allah'ın lütfu ve rahmeti olarak yorumlamış ardında da bu olaya dahil olanların tövbe etmemiş olması halinde ahirette azaba uğrayanlardan olacaklarını belirtmiştir. Yine Hz. Aişe'ye iftira atmalarından ötürü bu kimselerin dünyada da cezalandırılmalarının imkan dahilinde olduğunu ifade ettikten sonra Allah Teala'nın lütuf ve rahmetinin tecellisi olarak bu azabı onlardan uzaklaştırdığını beyan etmiştir (Mâtürîdî, 2019: C. X, 143-144). Zemahşerî aynı ayetin yorumunda, Allah'ın tövbe etmeleri için kullarına zaman tanımasını ve bu tövbe doğrultusunda ahirette bağışlanma noktasında merhametli olacağını bildirmesini, daha önceden dünya hayatında türlü nimetler lütfedeceğine yönelik söz vermiş olması kaidesine bağlamaktadır. Aksi halde Allah, iftira olayına karışmalarından ötürü ceza vermede acele edebilirdi (Zemahşerî, 2016: C. IV, 708-709). Ayrıca şefaet ile kulların affedilmesinin önünde Kur'an'da bulunan bir engel var mıdır? sorusunun yanıtı olarak “*Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlara gelince onlar için büyük bir azap vardır.*” (Nûr 24/23) ayetini delil olarak sunmuş, namuslu kadınlara iftira atmanın büyük günah olması sebebiyle hiçbir şekilde Allah tarafından cezasız bırakılmayacağını vurgulamıştır (Zemahşerî, 2020:66).

2.6. Yeminler (Allah'ın Adını İstismar Etme)

Bir kimsenin çok takva sahibi olduğuna yemin ederek kendisini tanıtmaması ve Allah'ın adını çokça zikrederek iyilikler yapan bir kişi olduğunu söylemek suretiyle insanları kandırması, menfaatleri için insanları aldatmanın yollarından biridir. *“Sizi kimse(şeytan) Allah hakkında aldatmasın”* (Lokmân 31/33.; Fâtır 35/5.; Hâdîd 57/14) ayeti bu konuya dikkatimizi çekmektedir (Atay, 2018:360).

Müminlere yönelik azap tehdidinin yapıldığı bir diğer konu da yeminlerdir. Nahl Suresi'nde ilahî ölçülerden misallerin yer aldığı bir pasajda yemin ve yeminin öneminden bahsedilmiş, yemin etmenin insanları aldatma vesilesi yapılmaması gerektiği bildirilmiştir. *“Yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız.”* (Nahl 16/94). İmam Mâtürîdî ayette yer alan “yeminleri kandırma aracı yapma” ifadesini bu ayetten önce zikredilen Nahl 16/92. ayetin açıklamasında üç şekilde tevil etmektedir. Birincisi bu ifade kafirler hakkındadır denilmiştir. Onlar kendi aralarında birbirlerine maddi ve manevi destekte bulunmak üzere yemin ederler ardından çıkarları için farklı kabilelerle birlik olup yeminlerini bozarlardı. Bu nedenle onlara bu davranış yasak edilmiştir. İkinci yorum; Hz. Peygamber ve ashabından sonra gelen nesil içindir. Hz. Peygamber bir vakit sonra Hâricîler'in zuhur edeceğini ve dinde anlaşmazlıklar çıkacağını bildiği için adalet ehli ile birlik olup onlara biat eden kişileri, verdikleri sözü bozmamak ve onlara destek olmayı bırakmamak hususunda uyarılmaktadır. Yine ayette yer alan “Allah bu şekilde sizi imtihan etmektedir” cümlesi yapılan uyarının Müslümanlara yönelik olduğunu göstermektedir. Üçüncü yorum da ayetin münafıklar hakkında indiği yönündedir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'e ve ashabına destek olacaklarına dair yemin ederler fakat güç ve kuvvetin kafirlerde olduğunu gördüklerinde yeminlerini bozarak onların tarafına geçerlerdi (Mâtürîdî, 2019: C. VIII, 204).

İmam Mâtürîdî yeminleri aldatma aracı yapma konusunda bu izahları yaptıktan sonra “sapasağlam basmışken ayağınız kayar” ifadesinin müminlere yönelik olduğunu dile getirmiştir. Sebât ettikten sonra ayakları kayanlar Müslüman olduktan sonra kafir olanlardır. Onlar imanlarından ötürü güven içindeydiler fakat verdikleri sözü ve yaptıkları yemini iptal etmeleri sebebiyle korku içinde kaldılar. Onların şiddetli bir azapla cezalandırılması ise dünyadayken öldürülmek ve kahredilmek şeklinde olur. İman etmenin ardından inkâr edip, Allah'ın dininden de insanları uzaklaştırmaları sebebiyle uhrevî azaba da uğrarlar (Mâtürîdî, 2019: C. VIII, 209.)

Yeminleri iptal ederek aldatma aracı yapma hususunda Zemahşerî, sağlam bir şekilde yere basan ayağın bu sebeple kayabileceğini vurgulamıştır. Yani İslam dini üzerinde sağlam bir şekilde dururken bu davranışları sebebiyle Allah'ın yolundan sapmak, dinden çıkmak ya da başkalarının dalaletle sürüklenmesi gibi etkenlerle dünyada kötü bir azaba ahirette ise çok daha büyük bir azaba uğramak onları bekleyen bir tehdittir (Zemahşerî, 2016: C. III, 1024-1025.)

Netice itibariyle her iki müellife göre Allah'ın adını anarak sözlerini kuvvetlendirdikten sonra aldatma yahut farklı bir menfaat elde etme düşüncesiyle yeminlerini bozan kişiler Müslüman iken küfre düşmüş kişiler olmaktadır. Bundan dolayı dünyevi ve uhrevî azap onlara isabet edecektir. İman etmiş kişilerin verdikleri sözleri yerine getirmeleri ve güvenilir olma hasletlerini terk etmemeleri son derece gereklidir.

2.7. Haddi Aşma (Kıyas, Avlanma, Miras)

Yüce Allah'ın belirlemiş olduğu sınırları aşmaları durumunda müminlerin ilâhî azap ile ihtar edildikleri görülmektedir. Bu misallerden birisi kıyas ile ilgilidir. Terim anlam itibariyle kıyas; “kasten öldürdüğü kişiye karşılık fâilin öldürülmesini, kasten işlediği müessir fiil sonucu mağdurda bedenî-fizikî zarar meydana getiren kimsenin benzeri şekilde cezalandırılmasını” (Dağcı, 2002:488) ifade eder. Kıyas meselesinden bahseden ayette adam öldüren birine kıyas cezasından söz edilirken onların mümin olarak isimlendirildiği görülmektedir. *“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kıyas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır”* (Bakara 2/178).

İmam Mâtürîdî ayette bulunan “kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa” ifadesini büyük günah sahibi kimsenin iman dairesi dışına çıkmadığının delillerinden kabul etmektedir. Çünkü katilden söz ederken arada kan bağı olmadığı halde kardeş diye bahsedilmesi, din kardeşliği (uhuvvet) anlamındadır.

Birbirlerine saldırıp cana kıyma eylemini işleyen taraflar mümin olarak nitelenmektedir. Bu da Mu'tezile'nin büyük günah sahibinin imandan çıkmış olacağı görüşünü iptal etmektedir. İmam Mâtürîdî ayette yer alan i'tidâ kelimesini haddi aşmak olarak izah etmiştir. Buna göre bağışladıktan ya da diyet aldıktan sonra yahut katilin öldürülmesinin yasaklanmasından sonra katile saldıran kimse haddi aşmış demektir. Bu kimse hakkında iki görüş olduğunu belirten Mâtürîdî ilk olarak bağışladıktan veya anlaşıldıktan sonra katili öldüren kimse hakkında kısas uygulanmaz çünkü onun cezası ahirette elem verici bir azap olacaktır görüşünü aktarmaktadır. Diğer görüş ise haddi aşarak katil olan kimseye kısas uygulandığında ahiretteki elem verici azaptan kurtulur, uygulanmaz ise uhrevî azap geçerliliğini sürdürür diyerek görüşleri aktarmaktadır. Nihai olarak kendi kanaatini belirten İmam Mâtürîdî; ayette bildirilen azabın dünyada tatbik edilmesi gereken kısas olduğunu söylemiştir. Zira birinin hayatına son vermek düşünülebilecek elem ve ıstırapın zirvesidir ve uygulanabilecek daha fazla bir ceza kalmamıştır (Mâtürîdî, 2019: C.I, 358-359).

Zemahşerî hadd uygulanması gereken davranışları büyük günahların işareti olarak kabul etmektedir (Zemahşerî, 2020:66). Bu ayet kapsamında ise büyük günah meselesine değinmeksizin ayeti izah etmekte olduğu görülmektedir. Mâtürîdî'nin "kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa" ifadesine katilmaktul arasında bulunan "din kardeşliği" şeklinde izah ettiği bağlama Zemahşerî dil bilimsel izahların ardından "maktulün velisi" manasını vermiş devamında ise "kardeşlik" lafzının katil ile maktul arasında sabit olan benzerliğin ve Müslümanlığın da kastedilmiş olabileceğini ifade etmiştir. Yine ayette bulunan "hafifletme ve esirgemedir" kısmını İmam Mâtürîdî büyük günah sahibinin hem dünyada hem de ahirette Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemesine bir işaret kabul ederken Zemahşerî farklı bir yorum dile getirmiştir. Buna göre kısas uygulaması Tevrat ehline kesin olarak farz kılınmış, af ve diyet yasaklanmıştır. İncil ehline ise affetmek farz kılınıp, kısas ve diyet yasaklanmıştır. Ümmet-i Muhammed ise kendilerine imkân bahşetme ve kolaylaştırma adına; kısas, diyet ve af arasında serbest bırakılmıştır. Zemahşerî kısas, diyet ya da af arasında hükümün kesinleşmesinin ardından cahiliye döneminde olduğu üzere güvence verdikten sonra tekrar saldırıp haddi aşan katil hakkında ise ahirette çok çetin ve can yakıcı azap olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Katâde'den nakledilen bir rivayet doğrultusunda "can yakıcı azap" ifadesinin haddi aşan katilin mutlaka öldürülmesi ve kendisinden diyet kabul edilmemesi gerektiği anlamını taşıdığını da beyan etmektedir (Zemahşerî, 2016: C. I, 596-602). Gerek uhrevî gerek dünyevî azabın kastedildiğini ifade ettikten sonra kendi tercihini belirtmemiştir.

İslam dininde belirli şartlara bağlı kılınarak mubah kabul edilen avlanma konusu müminlere yönelik ilâhî azap ile uyarıda bulunulan bir diğer meseledir. Müminlere yönelik olarak bildirilen "*Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sımayacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır*" (Mâide 5/94) ayeti bu uyarıyı bildirmektedir.

İmam Mâtürîdî bu ayetin yorumunda harem bölgesinde ve ihramlı iken uygulanması gereken av kurallarından bahsettikten sonra "ellerinizin yetişebileceği" silahsız yakalanabilen, "mızrakların yetişebileceği" ok, mızrak türü silahlar ile yakalanabilen hayvanların "bir miktar" av kapsamında bulunduğunu ifade ederek deniz ürünleri haricinde kara avcılığının haram kılındığını belirtmiştir. "Görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarma" ifadesini Mâtürîdî Allah'ın vuku bulmadan önce olacağını bildiği şeylerin gerçekleştiikten sonra fiilen bilmesi olarak yorumlamıştır. İnsanların görmeden O'ndan korkması veya kişinin kendisi görmese bile bildirilen haberler doğrultusunda ilâhî azaptan korkması olarak mana verildiğini de aktarmıştır. Ayetin sonunda yer alan "bundan sonra kim sınırı aşarsa" cümlesinden maksadın; haram kılındıktan sonra avı öldürmeyi helal kabul eden kimseler olabileceğini, ikinci olarak da yasaklandıktan ve helal olmadığı bildirildikten sonra yine de av hayvanına saldıran kişilerin kastedildiğini belirtmiştir. Böyle kimseler için de elem verici bir azap vardır ancak azap edip etmemek Allah'ın dilemesi ile. Dilerse bağışlar, dilerse elem verici bir azap ile cezalandırır (Mâtürîdî, 2019: C.IV, 337-339). Mâtürîdî'nin ifade ettiği bu yorum yine göstermektedir ki eğer böyle bir davranış sergileyerek Allah'ın koyduğu kuralı ihlal edip haddi aşan olursa, yine Allah'ın dilemesine bağlı olarak affedilmesinin önünde bir engel yoktur.

Avlanma hususunda azap uyarısının yapıldığı bu ayeti Zemahşerî de müminlerin ihramlı iken av ile sınanması olarak izah etmektedir. Ayetin Hudeybiye senesinde indiğini ifade eden Zemahşerî, avlanacak hayvanların neredeyse ihramlı müminlerin bineklerine sürtünecek kadar yaklaşmasından, elle tutulacak, mızrakla yakalanacak kadar ulaşmanın kolay olmasından bahsettikten sonra ahirette gerçekleşecek gayb niteliğinde bir azap haberinden kimin korkarak avlanmaktan sakınan olacağı ile

kimin saldırıp kuralı ihlal eden olacağı belli olsun diye Allah'ın imtihana tabi tuttuğunu ifade etmektedir. Bu sınamadan sonra kim haddi aşar ise bildirilen azap tehdidi mutlaka o kişiyi bulacaktır. Mâtürîdî'nin "bir miktar av" olarak izah ettiği "بشيء من الصيد" ifadesini Zemahşerî, "av niteliğinde bir şey" diyerek avlanmayı az ve basit bir imtihan şeklinde açıklamıştır. Bu imtihan canını ve malını feda etme şeklinde büyük bir sınama olmayıp, cumartesi yasağı bağlamında balıklarla imtihan edilen Eyle halkının sınanması gibidir. Onlar böyle basit bir sınamada kaybeden olmuşlardı (Zemahşerî, 2016: C. II, 543-546).

Nisâ 4/7-14 ayetlerde erkeklere ve kadınlara yönelik mirasla ilgili Allah'ın koyduğu yasalar bildirilmektedir. Allah'ın belirlemiş olduğu sınırlara riayet edenlerin, Allah'a ve Resulüne itaat eden müminler olarak ebedi kalacakları cennetlere girecekleri bildirilmiştir. Bunun ardından müminler, içinde isyan ve teaddî (sınırı aşmak) kelimelerini de ihtiva eden bir ayetle alçaltıcı bir azap ile uyarılmaktadırlar. "Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır" (Nisâ 4/14).

Ayette yer alan itaatsizlik etme ve sınırı aşmayı İmam Mâtürîdî; Allah'ın emrini emir, yasağını da yasak görmeyip Allah'ın sınırlarını aşmak ve O'nun hükümlerini ve şeriatını hak kabul etmeyip ihlal etmek olarak izah etmektedir. Böyle bir kimsenin de bahsi geçen "ebedi olarak kalacağı ateş" şeklindeki azap tehdidinin muhatabı olduğunu belirtmektedir (Mâtürîdî, 2019: C. III, 75). İlgili ayet bağlamında Zemahşerî; Allah'ın koyduğu sınırları mükelleflerin aşmalarının caiz olmayacağını ifade etmiş "خَالِدًا" kelimesini de cehennemde temelli kalmak olarak belirtmiştir (Zemahşerî, 2016: C.II, 72-73).

3. SONUÇ

Netice itibariyle Allah'ın belirlemiş olduğu sınırları aşma sebebiyle müminlere yönelik olarak ilâhî azap tehdidinde bulunan ayetler bağlamında İmam Mâtürîdî ve Zemahşerî'nin mezhebî bakış açılarını yansıttıklarını görmekteyiz. Günah işleyen kimseyi iman dairesinden çıkarmayıp Allah'ın rahmetinin dışında kabul etmeyen Mâtürîdî ilgili ayetleri bu düşünce doğrultusunda yorumlamıştır. Ameli imanın bir gereği olarak kabul eden Zemahşerî de müminlere yönelik ifade edilen azap uyarılarını bu bakış açısıyla izah etmiştir. Kasıtlı olarak hafife alma, inkâr etme maksadıyla olmaksızın yapılan haddi aşma eylemlerinde İmam Mâtürîdî'nin Allah'ın mağfireti ile muamele edip azabı kaldırmaya dair yorum belirtmiş olduğu ön plana çıkarken Zemahşerî'nin haddi aşır günahkâr olan bir kimsenin tövbe şartı yerine getirilmeksizin ilâhî azaptan kurtulamayacağı fikrini ilgili örnekler bağlamında izahlarına yansıttığını söyleyebiliriz. Böylelikle incelemiş olduğumuz konu başlığı doğrultusunda Mâtürîdîye ve Mu'tezile'ninde Kur'an yorumuna dair farklılıklarına temas etmiş olduk.

KAYNAKÇA

- Altun, H. K. (2019). *Zemahşerî'nin Kelâmî Görüşleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. SB Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi.
- Atay, H. (2018). Toplumsal Yaşam İlkeleri. Ş. A. Düzgün (Ed.), *Matürîdî'nin Düşünce Dünyası* içinde (s.343-374). Kuban Matbaacılık Yayıncılık.
- Aydın, H. (2012). *İlim Felsefe Ve Din Açısından Yaratılış Ve Gayelilik: Teleoloji* (7. baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı, DİB Yayınları.
- Dağcı, Ş. (2002). Kısas. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 25, ss. 488-495). TDV Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. M. b. M. (2019). *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi* (Çev. B. Topaloğlu & Y. Ş. Yavuz; 1-17). Ensar Neşriyat.
- Mâtürîdî, E. M. M. b. M. (2019). *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme* (Çev.; B. Topaloğlu, 11. basım). İSAM Yayınları.
- Okuyan, M. (2022). *Geniş Açıklamalı Kur'an Meal-Tefsir*. Haliç Üniversitesi Yayınları.
- Özel, A. (1993). Cihad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 7, ss. 527-531). TDV Yayınları.
- Türkgülü, M. (2000). Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkındaki Kelâmî Tartışmalar. *Diyanet İlmî Dergi*, 36(4), 63-88.

- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer . (2016). *El-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmidî 't-Tenzîl Ve 'Uyûni 'l-Ekâvîl Fî Vucûhî 't-Te 'vîl: Keşşaf Tefsiri: (Metin-Çeviri)* (Çev.; M. Sülün, Ed.; M. Coşkun vd., 1. baskı, 1-6). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. (2020). *El-Minhâc fî Usûli 'd-Dîn Dinin Temel İlkelerini Anlama Yöntemi* (Çev.M. Evkuran,). Ankara Okulu Yayınları.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. (1992). *Rebüü 'l-Ebrâr Ve Nusûsu 'l-Ahbâr*. Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât.